REFERENCES

Ananev,1978 – Ananev B. G. Chelovekkak predmet poznaniya / B.G. Ananev – L. : LGU, 1978. – 269 s.

Bodalev,1985 – Bodalev A. A. Lichnost i obshchenie / A. A. Bodalev. – M. : Pedagogika, 1985. – 271 s.

Vygotskiy,1996 – Vygotskiy L. S. Psihologiya razvitiya kak fenomen kultury / L. S. Vygotskiy // Izbrannye psihologicheskie trudy – M., Voronezh, 1996. – 512 s.

Volkova 2006, – Volkova N. P. Profesiyno-pedagogichna komunikatsiya / N. P. Volkova – K. : Akademiya, 2006. – 255s.

Volyanska, 2008 – Volyanska O. V. Sotsialna psihologiya / O. V. Volyanska, N. V. Nikolaevska – K. : Znannya. – 2008. – 275 s.

Zyazyun, 1989 – Zyazyun I. A. Osnovi pedagogicheskogo masterstva / I. A. Zyazyun – Moskva, Prosveshchenie, 1989. – 302 s.

Zyazyun, 1997 – Zyazyun I. A. Pedagogichna maysternist / I. A. Zyazyun, I. F. Kramushchenko. – K. : Vishcha shkola, 1997. – 349 s.

Kan-Kalik, 1987 – Kan-Kalik V. A. Uchitelyu o pedagogicheskom obshchenii / V. A. Kan-Kalik // Kniga dlya uchitelya. – M. : Prosveshchenie, 1987. – 190 s.

Sinitsa, 1983 – Sinitsa I. E. Pedagogicheskiy takt i masterstvo uchitelya / I. E. Sinitsa – M. : Pedagogika, 1983. – 248 s.

Sisoeva, 1996 – Sisoeva S. O. Pidgotovka vchitelya do formuvannya tvorchoyi osobistosti uchnya / S. O. Sisoeva – K. : Poligrafkniga, 1996. – 406 s.

Tsimbalyuk, 2007 –Tsimbalyuk I. M. Psihologiya spilkuvannya / I. M. Tsimbalyuk – Kiyiv : Profesional. – 2007. – 458s.

УДК 316.647.5-055.2:2-457

Світлана Канюка

ЕФЕКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЖІНОК ЯК ПЕРЕДУМОВИ ЇХ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО МАТЕРИНСТВА

Проблема материнства є актуальною для сучасного українського суспільства. З одного боку, Україна має глибинну національну сімейну культуру, але, з іншого, зміна цінностей суспільства, соціальних пріоритетів жінок мають неоднозначний вплив на материнство. У зв'язку з соціальною значущістю проблеми та відсутністю відповідних наукових розробок метою нашого дослідження було вивчення особливостей толерантності жінок як умови їхньої психологічної готовності до майбутнього материнства. Результати констатувального експерименту довели, що між показниками складових толерантності та показниками психологічної готовності до материнства спостерігається значущий зв'язок. На основі теоретичних положень та результатів констатувального експерименту нами була розроблена система формування толерантності жінок як передумови їхньої психологічної готовності до материнства, результатом впровадження якої було значне підвищення рівня розвитку толерантності і психологічної готовності жінок до майбутнього материнства. Психологічна готовність жінок до майбутнього материнства обумовлюється достатнім рівнем розвитку складових толерантності (ціннісно-мотиваційної, когнітивної, емоційної, поведінкової), формування та корекція яких можлива шляхом створення системи цілеспрямованого психологічного впливу на процес їхнього становлення.

Ключові слова: *толерантність, формування толерантності, материнство, психологічна готовність до материнства, батьківські настанови, материнська позиція, прийняття, терпимість, безумовна любов.*

Проблема материнства является актуальной для современного украинского общества. С одной стороны, Украина имеет глубинную национальную семейную культуру, но, с другой, изменение ценностей общества, социальных приоритетов женщин имеют неоднозначное

влияние на материнство. В связи с социальной значимостью проблемы и отсутствием соответствующих научных разработок целью нашего исследования было изучение особенностей толерантности женщин как условия их психологической готовности к будущему материнству. Результаты констатирующего эксперимента показали, что между показателями составляющих толерантности и показателями психологической готовности к материнству наблюдается значимая связь. На основе теоретических положений и результатов констатирующего эксперимента нами была разработана система формирования толерантности женщин как предпосылки их психологической готовности к материнству, результатом внедрения которой было значительное повышение уровня развития толерантности и психологической готовности женщин к будущему материнству. Психологическая готовность женщин к будущему материнству объясняется достаточным уровнем развития составляющих толерантности (ценностно-мотивационной, когнитивной, эмоциональной, поведенческой), формирование и коррекция которых возможна путем создания системы целенаправленного психологического воздействия на процесс их становления.

Ключевые слова: *толерантность, формирование толерантности, материнство, психологическая готовность к материнству, родительские установки, материнская позиция, принятие, терпимость, безусловная любовь.*

The problem of maternity is vital for the modern Ukrainian society. On one hand Ukraine has a deep national family culture, but on the other hand, the change of the society values, social priorities of the women have complex impact on maternity. Due to the social importance of the problem and absence of corresponding scientific research results, the goal of our study was to explore the peculiarities of women's tolerance as the prerequisite of their psychological preparedness for future maternity. The results of the ascertaining experiment have proved that there exists a material relation between the tolerance components parameters and parameters of the psychological preparedness for maternity, which proves our hypothesis. Based on the theoretical provisions and results of the ascertaining expeeriment we have developed a tolerance development system for women as the prerequisite of their psychological preparedness for maternity. We developed a tolerance development system for women as the prerequisite for their psychological preparedness for maternity, which included: discussion unit «First Steps to Tolerance»; training unit «Tolerance Training»; educational-informational unit «Tolerance and its Essence»; summarizing unit «Am I Tolerant?»; supporting unit of post-training meetings in the form of thematic tea-parties «Tolerant Meetings»; accompanying unit «Recommendations on Self-Improvement of Personal Tolerance». The efficiency of the developed tolerance development system for women as the prerequisite for their psychological preparedness for maternity is supported by the following data: before the experiment there was not a single woman with high or average tolerance level in the experiment group, but the situation changed drastically after it: the part of women with high and average tolerance level was 57% and 38%, besides the amount of women with low and very low tolerance degree: from 19% to 4% and from 81% to 1%. The control group, where no special events were carried out, the changes were insignificant: there were no women with high and average tolerance degree before and after the experiment, the amount of women with low tolerance degree increased from 5% to 6%, and the amount of women with very low tolerance degree reduced from 95% to 94%. Thus, our tolerance development system for women as the prerequisite of their psychological preparedness for maternity can be considered effective, and the assumption of our study that the psychological preparedness of women for future maternity is stipulated by the development degree of tolerance components (value-motivation, cognitive, emotional, behavioral), development and correction of which is possible by creation of a system of specific psychological influence on their formation process, is proved.

Key words: *tolerance, tolerance development, maternity, psychological preparedness for maternity, parental instructions, maternal position, acceptance, patience, unconditional love.*

Постановка проблеми. Проблема материнства є актуальною для сучасного українського суспільства. З одного боку, Україна має глибинну національну сімейну культуру, але, з іншого, зміна цінностей суспільства, соціальних пріоритетів жінок мають неоднозначний вплив на материнство. Поряд із зростанням народжуваності в Україні спостерігається збільшення випадків штучного переривання вагітності, відмови від дітей та

жорстокого поводження з дитиною. Крім того, не менш важливими є відносини у благополучних, з точки зору статистики, сім'ях, коли батьки намагаються виховати дитину, спираючись на авторитарний принцип «покарання та заохочення», що травмує особистість дитини і, як наслідок, веде до формування негативних рис особистості: низької самооцінки, відсутності самоактуалізації, впевненості у ворожості оточуючого світу тощо. Саме тому, важливою передумовою майбутнього материнства має бути відповідна психологічна готовність до нього, яка є підґрунтям свідомого батьківства, що обумовлює істинну щиру материнську позицію. Ми притримуємося думки, що психологічна готовність жінки до майбутнього материнства – це сукупність базових біологічних інстинктів і особистісних новоутворень жінки, які формуються і змінюються впродовж всього життя під впливом соціокультурних і ціннісних факторів, серед яких основне місце посідає модель відносин в батьківській сім'ї жінки, її відносини з матір'ю, система цінностей її оточення, і характеризуються стійкістю до зовнішніх подразників, пов'язаних із народженням дитини (зміною системи відносин, зміною звичного регламенту життя, зміною фізичного стану, пов'язаного з вагітністю, пологами і післяпологовим періодом) (О. Проскурняк). На сьогоднішній день актуальною є проблема формування психологічної готовності жінок до майбутнього материнства, що обумовлює успішне виконання жінкою своїх батьківських обов'язків, правильне використання отриманих знань, швидку адаптацію до нових обставин, адже сучасні жінки часто виявляються психологічно непідготовленими до виконання материнських функцій, що проявляється в надмірних очікуваннях від дитини, незадоволенні її здібностями та досягненнями, обмеженні її самостійності та особистісних амбіцій тощо. Істинне материнство передбачає виховання дитини в обстановці безумовного прийняття, поваги та любові, тобто толерантного ставлення. Толерантність – це моральна якість особистості, яка характеризує терпиме ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок у поведінці інших людей та виражається в прагненні досягати взаємного розуміння і узгодження різнобічних інтересів і точок зору без застосування межових заходів тиску методами роз'яснення та переконання. З цих позицій, саме достатній рівень толерантності жінок може стати вирішальною умовою їхньої психологічної готовності до майбутнього материнства, а значить, і виховання цілісної особистості дитини.

Важливості материнської поведінки для розвитку дитини, її складній структурі та шляхам розвитку, багатогранності культурних та індивідуальних особливостей присвячена значна кількість сучасних досліджень, що дозволяє говорити про материнство як самостійну реальність, а толерантність як багаторівнева та динамічна умова психологічної готовності жінок до майбутнього материнства, незважаючи на свою важливість, майже не вивчалася в психологічній науці, що, на нашу думку, обумовлює необхідність звернення уваги вчених на проблему

толерантності загалом і толерантності як передумови психологічної готовності жінок до материнства зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка проблеми психологічної готовності до материнства в пострадянській науці відбувалася за такими напрямками: взаємодія матері та дитини; вивчення материнства в ситуації девіації; материнство як самостійний психологічний феномен тощо. Прихильники досліджень дитячо-батьківських відносин (А. Варга, Е. Ейдеміллер, Н. Щеглов) аналізували материнство як чинник розвитку дитини. Н. Дубровіна, В. Мухіна, А. Прихожан, Є. Смірнова, С. Стрєбєлєва, Т. Счастная, Н. Толстих, які досліджували материнство в ситуації девіації, виявили негативний вплив відсутності матері на розвиток дитини. Материнство як самостійний психологічний феномен розглядала Н. Кедрова, наголошуючи на емоційному контакті між матір'ю та дитиною, як чинникові, що впливає на становлення позитивного материнства; Є. Ісеніна, Г. Філіппова, детально аналізуючи перинатальний, неонатальний та постнатальний етапи онтогенезу з позиції розвитку дівчинки та специфіки материнської функції на кожному етапі; Н. Самоукіна, ввівши поняття психологічного проекту, де обидві сторони діади «мати-дитина» розглядаються як активні; Л. Шнейдер, пропонуючи кваліфікувати материнство як психо-соціальний феномен, де формування материнської сфери є результатом вільного духовного вибору жінки; В. Мухіна, трактуючи материнство як соціальну відповідальність, як складову частину почуттів особистості жінки, її ментальності.

Проблемі психологічної готовності до материнства присвячено ряд праць сучасних українських науковців, де приділяється увага вивченню готовності до материнства та розробці методів підготовки до материнства вагітних жінок (Н. Даниленко, М. Данилова, О. Іщук), визначенню взаємообумовленості компонентів психологічної готовності до материнства (О. Проскурняк), аналізу системи соціальних, ціннісних та вікових факторів її формування (Н. Дармостук, Н. Яремчук), засвоєнню ціннісно-смислових значень материнства на ранніх стадіях особистісного розвитку жінок (О. Тіунова).

Отже, сучасна психологічна наука досліджує проблему материнства в двох основних напрямках: материнство як забезпечення умов розвитку дитини та материнство як частина особистісної сфери жінки.

Проблема толерантності в психології вивчається з позицій індивідуально-психологічних особливостей особистості, таких, як відсутність чи послаблення реагування на будь-який несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу, як активна життєва позиція, що припускає формування самосвідомості, відповідальності, захисту прав будь-якої людини та своїх прав (С. Братченко, У. Міріманова). Близькими до поняття «толерантність» в психології материнства є такі феномени, як емпатія до дитини, її прийняття та безумовна любов, які були проаналізовані в працях О. Могилевської,

Г. Філіппової (як умова формування материнського ставлення жінки до дитини в пренатальному періоді), О. Баженової, Л. Баз, Н. Даниленко, Л. Копил, С. Мещерякової (як особливості психологічної готовності до материнства), Т. Барановської, О. Ісеніної, О. Попцової (як базові материнські якості), О. Захарова, Н. Коваленко, Ю. Ковальової (як особливості особистості жінки, що сприяють її адаптації до ситуації вагітності) дотично.

Теоретичний аналіз наукових джерел свідчить про наявність взаємозв'язку між толерантністю жінок та їхньою психологічною готовністю до майбутнього материнства, що вимагає обґрунтування та емпіричного доведення.

Мета написання статті. Метою цієї статті є представлення результатів теоретичного та експериментального дослідження толерантності як передумови психологічної готовності жінок до майбутнього материнства, обгрунтування та доведення ефективності системи її формування.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з соціальною значущістю проблеми та відсутністю відповідних наукових розробок метою нашого дослідження було вивчення особливостей толерантності жінок як умови їхньої психологічної готовності до майбутнього материнства. В основу нашого дослідження було покладено припущення про те, що психологічна готовність жінки до майбутнього материнства обумовлюється достатнім рівнем розвитку складових її толерантності.

Для доведення припущення нашого дослідження нами був проведений констатувальний експеримент на базі мережі сімейних центрів «Азбука для батьків». У експерименті взяли участь 322 жінки віком від 16 до 46 років.

Формуючи комплекс психодіагностичних методик для дослідження особливостей розвитку толерантності жінок, ми виходили з того факту, що єдиної загальновизнаної методики для діагностики толерантності жінок як умови їхньої психологічної готовності до материнства не існує. У зв'язку з цим ми скористалися вже відомими методиками, які діагностують рівень розвитку окремих психологічних показників, що входять до складових толерантності. Для інтерпретації результатів дослідження використовувався коефіцієнт кореляції Кендала, а обчислення було реалізовано за допомогою спеціалізованої мови програмування для статистичних розрахунків «R» (версія 3.1).

За результатами аналізу даних констатувального експерименту були отримані лише дві групи жінок за рівнем сформованості толерантності: з низькою (18,97%) та дуже низькою (81,03%) толерантністю, що свідчить про відсутність сформованості толерантності у українських жінок дітородного віку та необхідності розробки засобів цілеспрямованої психологічної роботи щодо її формування.

За результатами кореляційного аналізу ми отримали підтвердження значущої взаємозалежності між толерантністю та психологічною готовністю до материнства. Слід зазначити, що порівняльний аналіз показників рівня сформованості толерантності жінок та рівня розвитку їхньої психологічної готовності до материнства вказує на те, що зі зміною рівня сформованості толерантності значуще змінюються показники рівня розвитку психологічної готовності жінок до материнства («генофілія – генофобія» ($p < 0,001$) та «репродуктивна активність – репродуктивна пасивність» ($p < 0,001$)).

На основі теоретичних положень та результатів констатувального експерименту нами була розроблена система формування толерантності жінок як передумови їхньої психологічної готовності до материнства. Виходячи з даних кореляційного аналізу, при розробці системи формування толерантності жінок як передумови їхньої психологічної готовності до материнства доцільно було враховувати всі виявлені показники складових толерантності, що корелюють з показниками психологічної готовності до материнства, і цілеспрямовано намагатися їх формувати або коригувати.

Розроблена нами система формування толерантності жінок як передумови їхньої психологічної готовності до материнства складалася з: дискусійного блоку «Перші кроки до толерантності», загальною тривалістю 8 годин (4 бесід-дискусії 1 раз на тиждень по 2 години); тренінгового блоку «Тренінг толерантності» загальною тривалістю 20 годин (5 тренінгових занять 1 раз на тиждень по 4 години); навчально-інформаційного блоку «Толерантність та її суть» загальною тривалістю 8 годин (4 зустрічі 1 раз на тиждень по 2 години); підсумкового блоку «Я толерантна?» одна зустріч загальною тривалістю 4 години; підтримуючого блоку посттренінгових зустрічей у форматі тематичних чаювань «Толерантні зустрічі», загальною тривалістю 10 годин (5 зустрічей, по 2,5 годин 1 раз на 1–1,5 місяця); супроводжувального блоку «Рекомендації для самовдосконалення особистісної толерантності». Кожне заняття містило в собі авторські або запозичені з інших джерел вправи та застосування таких основних тренінгових методів, як групова дискусія, рольові ігри, рефрейминг, методи розвитку соціальної перцепції, медитативні техніки, спрямовані на формування або корекцію певного психологічного показника або декількох показників складових толерантності.

З метою визначення ефективності системи формування толерантності жінок як передумови їхньої психологічної готовності до материнства нами були проведені контрольні зрізи в експериментальній групі (161 жінки віком 16-46 років), де впродовж 6 місяців впроваджувалася розроблена нами система, та контрольній групі (161 жінки віком 16-46 років), еквівалентній за якісними характеристиками експериментальній, в якій жодних заходів не проводилося.

Результатом формувального експерименту, спрямованого на формування толерантності жінок різного віку як передумови їхньої психологічної готовності до материнства через формування та корекцію складових толерантності, було значне підвищення рівня розвитку толерантності, а значить, зменшення кількості досліджуваних з дуже низьким та низьким рівнями толерантності. Після впровадження системи формування толерантності жінок як передумови їхньої психологічної готовності до материнства структура вибірки жінок включала: 57% жінок з високим рівнем, 38% з середнім рівнем, 5% жінок з низьким та дуже низьким рівнем толерантності, тоді як у контрольній групі зміни були незначущими. У результаті підвищення рівня розвитку толерантності спостерігалося зростання психологічної готовності досліджуваних жінок до материнства. Зокрема, показник генофіліїї знизився майже на 1 бал (з 1,09 балу до експерименту до 0,89 балів після), що свідчить про стабілізацію емоційного налаштування на дитину, а показник репродуктивної активності дещо зріс, що характеризує зростання свідомої проактивної батьківської позиції. Аналогічні показники в контрольній групі майже не змінилися (1,08 бал до експерименту і 1,05 бал після).

Аналіз порівняння корелюючих показників складових толерантності та психологічної готовності до материнства двох груп досліджуваних показав, що переважна більшість показників дослідження мала значущі зміни у експериментальній групі, натомість у контрольній групі більшість показників залишилась без змін (табл. 1).

Серед показників ціннісно-мотиваційної складової за результатами експерименту найбільш значущо зросла віра у прихильність навколишнього світу (показник базової настанови): у експериментальній групі показник зріс з 4,16 балів до 4,59 балів, у той час як у контрольній групі показник дещо знизився з 3,94 балів до 3,83 балів. Віра у прихильність навколишнього світу, на нашу думку, є базовою передумовою толерантності як прояву феномену безумовної любові.

Таблиця 1

Кількісні показники складових толерантності жінок контрольної та експериментальної груп до та після проведення формувального експерименту (у балах)

N=322

Складові толерантності	Показники складової	ЕГ до	КГ до	ЕГ після	КГ після	ЕГ — КГ після	
						U	P
Ціннісно – мотиваційна	Прихильність навколишнього світу (показник базової настанови)	4,16	3,94	4,59	3,83	79024	<0,001
Когнітивна	Мотивація підвищення компетентності в толерантності	3,83	3,84	4,74	3,82	86799	<0,001
Емоційна	Загальний рівень емпатії	49,16	48,65	63,8	48,92	90389	<0,001
	Самоставлення	44,32	39,94	50,49	39,8	84944	<0,001
Поведінкова	Загальна комунікативна інтолерантність	44,33	44,77	36,4	44,7	13763,5	<0,001
	Самоактуалізація	39,54	38,95	46,15	38,51	89608	<0,001
	Загальна вольова саморегуляція	52,49	52,49	94,32	52,38	103347,5	<0,001

Мотивація підвищення компетентності в толерантності як показник когнітивної складової толерантності зріс після формувального експерименту з 3,83 балів до 4,74 балів у експериментальній і майже не змінився у контрольній групі (3,84 балів до експерименту та 3,82 балів після). Ми вважаємо такий результат позитивним, оскільки саме через підвищення мотивації підвищення компетентності в толерантності відбувається її подальший розвиток, породжується усвідомлення її важливості і роботи над її вдосконаленням впродовж власного життя.

Основними показниками емоційної складової толерантності, що значуще зросли за підсумками експерименту, є загальний рівень емпатії та самоставлення, відповідно з 49,16 балів до 63,8 балів та з 44,32 балів до 50,49 балів, у той час, як ці ж показники в контрольній групі продемонстрували зміну з 48,65 балів до 48,92 балів та з 39,94 балів до 39,8 балів, тобто в контрольній групі змін майже не відбулося і обидва показники так і залишились на низькому (нижче середнього) рівні.

Усі показники поведінкової складової значуще змінилися. Так, рівень комунікативної інтолерантності знизився з 44,33 балів до 36,4 балів у порівнянні з замірами у контрольній групі (44,77 балів та 44,7 балів); самоактуалізація зросла з 39,54 балів до 46,15 балів, при тому, що в контрольній групі вона склала 38,95 балів до експерименту та 38,51 після; загальна вольова саморегуляція зросла

особливо помітно: з 52,49 балів до експерименту і 94,32 балів після, в той час як контрольна група показала 52,49 балів та 52,38 балів. Отже, за результатами експерименту рівень розвитку поведінкової складової найбільше підвищився. З одного боку, це є позитивним і свідчить про якісно розроблену систему формування толерантності жінок як передумови їхньої психологічної готовності до материнства у формувальному експерименті, а з іншого, поведінкова складова залежить від сформованості трьох попередніх більш глибоких складових толерантності (ціннісно-мотиваційної, когнітивної, емоційної) і тісно корелює з ними, тому така ефективність у формуванні поведінкового компоненту пояснюється і ефективністю роботи з іншими складовими толерантності.

Отже, якісний аналіз змін показників складових толерантності в експериментальній групі до та після формувального експерименту підтверджує та поглиблює вищенаведені загальні висновки щодо ефективності проведеного експерименту та розробленої в його процесі системи формування толерантності жінок як передумови їхньої психологічної готовності до материнства.

Окремо слід звернути увагу на більш змістовний аналіз якісних та кількісних змін складових толерантності жінок. Так, результати аналізу динаміки ціннісних орієнтацій та базисних переконань жінок експериментальної групи до та після експерименту свідчить про зміну в ієрархії ціннісних орієнтацій та базових переконань жінок експериментальної групи. Найбільші зміни відбулись у термінальних цінностях. Значно, у порівнянні з іншими показниками, зросла важливість таких цінностей як чуйність, терпимість, самоконтроль, але у той самий час, різко знизилась цінність непримиренності до недоліків інших. У термінальних цінностях перше місце за інтенсивністю змін займає цінність щасливої сім'ї (з 11,92 балів до 14,82 балів), наступною за нею йде цінність любові (з 13,1 балів до 14,8 балів), що ми вважаємо істотним для жінок, які планують материнство, оскільки щаслива повна сім'я є запорукою щасливої дитини, зросла пріорітетність цінності пізнання (з 8,12 балів до 9,83 балів), що свідчить про усвідомлення жінками важливості самовдосконалення.

У результаті формувального експерименту змінилися базові настанови. Збільшилася впевненість у прихильності навколишнього світу (з 4,16 балів до 4,59 балів), його справедливості (з 3,21 балів до 3,6 балів), контрольованості (з 3,81 балів до 4,17 балів). Зменшилася впевненість у випадковості подій (з 3,79 балів до 2,73 балів) та цінності власного Я (з 2,99 балів до 2,05 балів). Ці зміни ми вважаємо принциповими, оскільки ціннісно-мотиваційна складова є формуючою для подальшої структури толерантності.

Майже всі показники когнітивної складової в результаті експерименту змінилися. Значуще зросла обізнаність щодо ідей толерантності (кількість прізвищ людей (з 1,54 осіб до 4,65 осіб) та літературних джерел (з 1,02 джерел до 3,31 джерел)), самооцінка актуальності теми толерантності для себе та сім'ї (з 3,71 балів до 4,3 балів та з 3,77 балів до 3,43 балів). Оцінка власної толерантності дещо знизилася (з 3,81 балів до 3,68 балів). Відбулась зміна пріорітетів якостей, що характеризують толерантність: приорітетність терпимості та співчуття підвищилася (з 2,71 балів до 4,39 балів та з 3,69 балів до 4,49 балів), у той час, як приорітетність неконфліктності, вихованості та поваги знизилася (з 2,69 балів до 1,47 балів, з 2,33 балів до 2,01 балів та з 3,59 балів до 2,64 балів). Отже, в результаті проведеного формувального експерименту, ми не лише змогли сформувати усвідомлення жінками суті толерантності, але й дати їй змістовне

підгрунтя (зросла кількість усвідомлених зразків толерантності та джерел, на які можна спиратись у подальшому самовдосконаленні); відбулась зміна усвідомлення особистісних якостей, що характеризують толерантність – терпимість та співчуття стали усвідомлюватись жінками як основні якості, що характеризують толерантність.

Усі без винятку показники емоційної складової толерантності суттєво зросли, особливо сильно зріс показник настанов, що сприяють емпатії (з 47,84 балів до 61,67 балів) та загальний показник емпатії (з 49,16 балів до 63,8 балів). Значуще та сильно змінилися всі показники самоставлення, вони зросли, в середньому, на 3-8 балів, особливе зростання відбулось за показниками – очікуване ставлення інших (з 40,17 балів до 47,28 балів), самоприйняття (з 42,89 балів до 50,08 балів) та самопослідовність (з 50,49 балів до 58,17 балів).

Підвищення рівня самоставлення було одним з важливих завдань формувального експерименту, оскільки цей показник був критично низьким у більшості жінок і свідчив про низький рівень аутотолерантності. Працюючи з жінками над підвищенням самооцінки ми проводили освітницьку роботу з проблем різниці між поняттями самоприйняття, самовпевненості, самоповаги та егоїзмом. Як виявилося в процесі експерименту, більшість жінок вважають самопожертву, відмову від власних інтересів, самозвинувачення цінною якістю і намагаються прагнути до неї, незважаючи на власні інтереси та потреби. Тому робота, яка була спрямована на зміну такого стереотипу, була важливою і сприяла збільшенню позитивних змін у показниках емоційної складової толерантності, зокрема, самоставленні. Значний ріст показників емпатії ми вважаємо, з одного боку, результатом ефективно побудованого та проведеного експерименту, з іншого ж – відповідною реакцією, якої ми досягли при роботі над більш глибинними складовими толерантності: ціннісно-мотиваційною та когнітивною під час проведення тренінгового та посттренінгового етапів експерименту.

Показники поведінкової складової толерантності також зазнали значущих змін: показник інтолерантності значно зменшився після експерименту (з 44,33 балів до 36,4 балів); показник самоактуалізації збільшився (з 39,54 балів до 46,15 балів); показник вольової саморегуляції та його складові збільшилися значуще та дуже суттєво (загальна вольова саморегуляція зросла з 52,49 балів до 94,32 балів, наполегливість з 53,18 балів до 94,82 балів, самоконтроль з 51,77 балів до 89,54 балів).

Робота над вольовою саморегуляцією, як і над самоставленням, включала два етапи: зміна ставлення жінок до цього показника та показників, що його складають (наполегливість, самоконтроль), і його формування. Отримані результати свідчать про ефективність такого підходу.

Позитивні зміни значення показника самоактуалізації, на нашу думку, є наслідком загального впливу проведеної роботи щодо формування толерантності жінок і, зважаючи на отримані результати за всіма показниками дослідження (особливо ціннісно-мотиваційної та когнітивної складових толерантності), можливо очікувати подальші позитивні зміни цього показника у жінок, що брали участь в експерименті, впродовж постексперементального періоду та подальшого життя.

Проведений аналіз показників складових толерантності за результатами формувального експерименту свідчить, що розроблена та апробована нами система формування толерантності жінок як передумови їхньої психологічної готовності до материнства має позитивний вплив на ті показники складових

толерантності, які потребували корекції і сприяє збереженню тих, що мали позитивні вихідні значення, які підтверджують зміни рівня інтегрального показника толерантності (табл. 2).

Таблиця 2

Рівні розвитку толерантності жінок експериментальної та контрольної груп до та після проведення формувального експерименту (%)

Рівень толерантності	Експериментальна група						Контрольна група					
	До експери-менту		Після експери-менту		Різниця		До експери-менту		Після експери-менту		Різниця	
	А.к.	%	А.к.	%	А.к.	%	А.к.	%	А.к.	%	А.к.	%
Високий	0	0	92	61	92	61	0	0	0	0	0	0
Середній	0	0	61	38	61	38	0	0	0	0	0	0
Низький	81	19	6	4	75	15	8	5	10	6	2	1
Дуже низький	130	31	2	1	128	30	153	95	151	94	2	1

ЕГ – експериментальна група; КГ – контрольна група

Як ми бачимо в табл. 2, до експерименту в експериментальній групі не було жодної жінки з високим чи середнім рівнем толерантності, а після нього – ситуація суттєво змінилася: частина жінок з високим та середнім рівнем толерантності склала 57% та 38%, крім того значно знизилась частина жінок з низьким та дуже низьким рівнем толерантності: з 19% до 4% та з 81% до 1%. У контрольній групі, де не проводилося ніяких спеціально організованих заходів, зміни були незначними: жінок з високим та середнім рівнем толерантності до та після експерименту не спостерігалось, частина жінок з низьким рівнем толерантності зросла з 5% до 6% та частина жінок з дуже низьким рівнем толерантності знизилась з 95% до 94%.

Ці несуттєві зміни показників у контрольній групі можна визнати випадковими або зумовленими впливом соціальних чинників з огляду на результати використання Т-критерію Уїлкоксона.

Висновки. Результати констатувального експерименту довели, що рівень толерантності українських жінок є низьким або дуже низьким, а між показниками складових толерантності та показниками психологічної готовності до материнства спостерігається значущий зв’язок, що доводить припущення дослідження про те, що психологічна готовність жінок до майбутнього материнства обумовлюється достатнім рівнем розвитку складових їхньої толерантності. Такий стан речей свідчить про

актуальність проблеми та суспільну потребу в ефективній системі формування толерантності жінок як передумови їхньої психологічної готовності до материнства. Розроблена нами система формування толерантності жінок як передумови їхньої психологічної готовності до материнства є ефективною, що підтверджують дані нашого експерименту і такою, що може бути широко використаною у соціально-психологічній та педагогічній роботі.

Перспективою подальших досліджень даної проблеми є запровадження розробленої та апробованої системи формування толерантності жінок як передумови їхньої психологічної готовності до материнства у суспільному масштабі, зокрема, в освітніх закладах (у старших класах загальноосвітніх шкіл, у вищих навчальних закладах) та у формі спеціалізованих шкіл батьківства як на державному (соціальні служби, жіночі консультації, громадські організації), так і на приватному рівнях (тренінгові компанії, практикуючі психологи).

ЛІТЕРАТУРА

Авдеева, 2003 – Авдеева И. Н. Толерантность как действие / И. Н. Авдеева // Журнал практикующего психолога. – 2003. – Вып. 9. – С. 186-192.

Горянська, 2006 – Горянська А. М. Толерантність як чинник особистісної готовності до розвитку / А. М. Горянська // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія «Психологічні науки» : зб. наук. пр. : у 2 т. – Чернігів : ЧДПУ, 2006. – Т. І. – Вип. 41. – С. 70-74.

Мириманова, 2002 – Мириманова М. С. Толерантность как проблема воспитания / М. С. Мириманова // Развитие личности. – 2002. – № 2. – С. 104-116.

Рожков, 2003 – Рожков М. И. Воспитание толерантности у родителей и детей как задача психологического консультирования / М. И. Рожков, М. А. Ковальчук // Ярославский педагогический вестник. – 2003. – № 3 (36). – С. 65-72.

Berns, 1988 – Berns B. Different faces of motherhood / B. Berns, F. Hay (eds.). – N.-Y. : Basic Books, 1988. – 25 p.

REFERENCES

Avdeeva, 2003 – Avdeeva I. N. Tolerantnost' kak dejstvie / I. N. Avdeeva // Zhurnal praktikujushhego psihologa. – 2003. – Vyp. 9. – S. 186-192.

Gorjans'ka, 2006 – Gorjans'ka A. M. Tolerantnist' jak chinnik osobistisnoї gotovnosti do rozvitku / A. M. Gorjans'ka // Visnik Chernigivs'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni T. G. Shevchenka. Serija «Psihologichni nauki» : zb. nauk. pr. : u 2 t. – Chernigiv : ChDPU, 2006. – T. I. – Vip. 41. – S. 70-74.

Mirimanova, 2002 – Mirimanova M. S. Tolerantnost' kak problema vospitanija / M. S. Mirimanova // Razvitie lichnosti. – 2002. – № 2. – S. 104-116.

Rozhkov, 2003 – Rozhkov M. I. Vospitanie tolerantnosti u roditelej i detej kak zadacha psihologicheskogo konsul'tirovanija / M. I. Rozhkov, M. A. Koval'chuk // Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik. – 2003. – № 3 (36). – S. 65-72.

Berns, 1988 – Berns B. Different faces of motherhood / B.Berns, F. Hay (eds.). – N.-Y. : Basic Vooks, 1988. – 25 p.